

Morálka a pravda

Rozhovor s profesorem Ladislavem Hejdánkem

Česká televize vysílala dne 7. listopadu 1993 diskusi o současném stavu morálky. Jeden z účastníků této diskuse, profesor dr. Ladislav Hejdánek, vyslovil při této příležitosti zajímavý názor, že v překonávání současné morální krize selhali a selhávají křesťané i filosofové. V improvizovaném rozhovoru jsme požádali pana profesora, aby nám své stanovisko blíže vysvětlil. Naše konkrétní otázka zněla:

Z.: Západní civilizace je v podstatě založena na křesťanské morálce – dnes se ale ukazuje, že to už nestačí. Domníváte se, že je možno nějak novelizovat Desatero přikázání?

Dr.H.: Především bych neredukoval mravnost ani křesťanství na Desatero. Navíc požadavek změn není v křesťanství nic nového – Zákon a v něm Desatero byly už jednou významně „novelizovány“ Ježíšem (který v tom ostatně navazoval na prorockou tradici). Proti starým mojišským příkazům praví Ježíš: říkáno bylo starým – ale já pravím vám! Tak např. nestačí necizoložit, protože když jsi jen pohlédl na ženu se žádostí, už jsi s ní cizoložil v srdci svém. Nestačí jen nezabít, ale je třeba milovat nepřátele. A tam, kde nepodáš vodu a chléb žíznivému a hladovému, neučinils tento dobrý čin přímo mně samému, nikoliv pouze jednomu z bratří mých nejmenších. Radikální novelizace tedy už byla principiálně jednou provedena. Nemyslím si, že by tato Ježíšova „vyšší spravedlnost“ už nestačila; spíše je tomu právě naopak, že totiž nestačíme my.

Druhá věc spočívá po mém soudu v tom, že v křesťanství, jak se historicky prezentovalo, je mnoho prvků, které tam prostě nepatří. Ne v tom smyslu, že bychom je prostě mohli a směli oddělit a říci, že křesťané za to nejsou odpovědní. Třeba, že do křesťanství nepatří křížácké války: jistě že nepatří, jenomže my to musíme vzít jako skutečnost, že se křesťané takhle chovali, že tohle dělali. Nebo upalování – to také napatří ke křesťanství, a přece jedni křesťané ty druhé upalovali. Jak vůbec chceme chápat křesťanství – jak má být, jak by mělo vypadat – anebo jak vypadalo? To všechno si musíme upřesnit. Ovšem já to myslím ještě v dalším smyslu, totiž že v křesťanství je plno helenistických prvků, které tam jsou nepochybně cizím prvkem, zatímco u Ježíše je nenajdeme. Jako příklad obvykle uvádím pojetí víry u apoštola Pavla, jak je poznáváme z jeho dopisů (tzv. epištol), tedy v těch nejstarších textech, jež máme v Novém zákoně. A toto Pavlovo pojetí je značně jiné než pojetí Ježíšovo. Ježíš klade víru do protikladu proti strachu: neboj se, toliko věř! A milý apoštol Pavel především chápe víru spíše řecky, jako víru v něco nebo někoho (tedy jako akt vědomí a vůle, který má svůj předmět). To u Ježíše nenajdeme: ten o víře mluví absolutně, tedy bez dalšího upřesňování: vyzývá každého „věř!“ – a neříká v koho, v co ani na co má věřit. To je tedy jedna věc; a za druhé, zatímco u Ježíše má víra zcela prvořadý a základní význam a co nejužší souvislost s tím, jak roste království nebeské jako semeno hořčičné apod., u apoštola Pavla má víra jen jakousi provizorní platnost. Víra i naděje končí s příchodem božího království, pak je zbytečná. Jenom dnes a ještě nějaký čas v budoucnosti a tedy dočasně, dokud nevidíme „tváří v tvář“, věříme v něco a nadějeme se něčeho, ale nakonec, po posledním soudu, budeme vidět tváří v tvář. A když budeme vidět, pochopitelně už nebudeme muset věřit ani chovat nějakou naději: všechno už tu bude před námi. Takže Pavel proti víře staví vidění, zírání, a to právě je řecký prvek. A takových dokladů významových posunů lze uvést celou řadu, a nejsou jen v textech Nového zákona, ale také a zejména později v první církvi, a zase nejen tam, ale najdeme je v celé pozdější evropské tradici.

Ukazuje se, že zůstáváme příliš závislí na řeckých základech, a ty se teď – nebo alespoň mnohé z nich – rozkládají a hroutí. Dokonce i evropská morálka je založena víc na Řecku než na hebrejské tradici (smíme ji tedy ještě chápat jako křesťanskou?). To je vidět už ve starověku a středověku a má to vliv až do dnešních časů – a to je právě to, nač poukazoval Nietzsche, když říkal, že se tyto hodnoty odhodnotily a znehodnotily, takže žijeme v onom tzv. specificky evropském nihilismu. Nietzsche na to opravdu jen poukázal, jen to odhalil, ale onen nihilistický rozpad začíná daleko dříve, snad už od samotné antiky. A není vyloučeno, že ony původně řecké „hodnoty“ byly ve vsí nenápadnosti nahlodyány právě onou křesťanstvím zprostředkovanou tradicí hebrejskou.

Krásně je to vidět na některých konkrétnějších problémech; jako příklad zejména filosoficky (a vědecky) významný uvedu problém pravdy. Pro řeckou antiku je pravda závislá na tom, co jest: říkat o jsoucím, že jest (a o nejsoucím, že není), to znamená říkat pravdu. Od toho je potom odvozeno ono nejrozšířenější pojetí pravdy, totiž adekvátní, že totiž pravda je shoda myšlení se skutečností, tedy že pravda je závislá na tom, co jest a jak to jest (neboť se s tím musí shodovat, musí se tím spravovat). Hebrejská tradice naproti tomu nepřipouští, že by se pravda měla řídit, spravovat tím, co jest a jak to jest. Naopak říká, že když něco jest, pak je to opravdu takové jen ve světle pravdy. Bez pravdy je všechno jsoucí jen velice konfušní, mnohoznačné, nejasné a nezřetelné, takže na tom nelze stavět ani se na to spoléhat. Obě tyto tradice spolu po staletí neustále soupeřivě spolupracují v celých dosavadních evropských myšlenkových dějinách. Ovšem dnes se ta jedna tradice hroutí a nám nezbyvá, než se tázat: a co teď? Ta druhá tradice, která přežívala jen nenápadně, se však nezhroutila, a je dokonce podezřelá z toho, že zavinila (nebo alespoň spoluzavinila) oslabení a zhroucení té řecké. Proto by se mohlo zdát, že je tato druhá tradice právě dnes perspektivnější. Jenomže to je naneštěstí tradice, která nebyla filosoficky dosud nikdy dost uspokojivě interpretována. My se však dnes už bez filosofie nemůžeme obejít, i když bylo a je dost těch, kteří jsou přesvědčeni o opaku. Nechtít mít nic společného s filosofií je totiž špatná filosofie (podobně jako nechtít mít nic společného s politikou je špatná politika).

Když se dnes zdá, že filosofie „nestačí“, a když je předmětem kritik a pochybností, je to proto, že to je jenom ta původně řecká filosofická tradice, která nestačí, a tak se musíme tázat po nové filosofické tradici. Ta by eventuelně mohla začít tím, že se

pokusíme důkladně a s velkou soustavností filosoficky interpretovat tu druhou, totiž hebrejskou tradici, která původně filosofická nebyla a dosud se plně filosofii nestala. A právě zde se dostáváme k otázce, proč selhává filosofie, a také proč selhává křesťanství. Filosofie je otřesena tím, že se hroutí její řecké počátky a předpoklady – a zatím tu není žádná nová, lepší filosofická orientace. A křesťanství se v tomto směru těžce kompromitovalo svou úzkou spoluprací s řeckou metafyzikou, takže je myšlenkově v podobných rozpacích a v podobné tísní jako filosofie (a často je to ještě o to horší, že se některé theologické směry dodnes nevyrovnaly ani s novodobou filosofii).

Z.: Co se dá v této situaci dělat, jaké vidíte východisko?

Dr.H.: Mně se zdá, že to není tak docela beznadějně, ale že tu jsou určité vyhlídky. Na jednu z těchto perspektiv ukázal, po mém soudu, třeba český filosof Emanuel Rádl. To je myslitel, pro kterého se otázka pravdy stala otázkou docela základní. Nenapsal o tomto tématu sice žádnou systematickou studii, ale když si najdeme příslušné pasáže v nejrůznějších jeho knihách, zjistíme, že jeho stále se prohlubující úvahy o pravdě představují velmi sevřenou linii jeho myšlení po dobu nějakých dvaceti let (a možná déle). A po celou tuto dobu se jeho pojetí stále vyostřeněji staví na pozici neřecké. Je nesnadné doložit, zda si této okolnosti byl zřetelně vědom, sám to takto nikde neformuloval. Ale nesporně byl ovlivněn onou mimořeckou tradicí, která byla v dějinách evropského myšlení sice dost nenápadná, ale po celou dobu živá. (Doklady toho můžeme vidět např. u Pascala, který rozlišoval myšlení geometrické a myšlení jemné, ale i jinde.) U Rádla to je zakotveno ve formulaci, že pravda není, ale „má být“ (totéž říká o Bohu). Tomu je třeba dobře rozumět: to, co „má být“, je podle Rádla skutečnější než to, co jest, a je dokonce původcem toho, co jest.

To zcela odpovídá hebrejské tradici, která je také u základu staré české tradice chápání pravdy, z níž nám zůstalo na prezidentské vlajce známé heslo „Pravda vítězí!“, které tam vydrželo dokonce přes celou komunistickou éru. Málokdo dnes ví, že toto heslo je vlastně zkráceným citátem z apokryfní knihy, tzv. Třetího Ezdráše (vzhledem k poměrně pozdnímu uzavření kánonu je dosti často citována církevními otci, ale i později, s oblibou zejména v postilách). V 3. a 4. kapitole tohoto spisu najdeme nádhernou historii, která sama o sobě stojí za přečtení. Na otázku mladého perského vladaře Dareia, co je na tomto světě nejmocnější, se v soutěži pokoušejí odpovědět tři mládenci. Vítězem je vladařův hebrejský oblíbenec, který říká, že nejmocnější jsou ženy, neboť se jim podvolují i císaři, nakonec však dodá: nejmocnější je pravda, která vítězí na věky.

A právě tato myšlenka se objevuje také u nás citována v několika postilách již před Husem (historici vědí zatím o dvou postilách z 90.let 14.století, ale zřejmě jen proto, že tomu dosud nevěnovali dostatečnou pozornost); Hus však rozhodujícím způsobem přispěl k tomu, že se u nás stala heslem a příslovím. Po něm najdeme toto heslo u Jakoubka ze Stříbra, Rokycana je nechal vytesat do zdi Týnského chrámu, a tak dále – jak o tom hned rok po válce napsal F.M.Bartoš v knížce o dějinách tohoto hesla.

To je ovšem zapotřebí správně interpretovat. Já si to vykládám tak, že pravda je proto mocnější než všichni vladaři a jejich zbraně, i než největší říše atd., protože všechno to, co jest, pomíjí, kdežto pravda, která není, ale ustavičně a nezadržitelně přichází, vítězí nade vším. Právě na základě této adventivní povahy pravdy je možno a dokonce nutno vybudovat novou filosofii: jde o to, pochopit, že v našem životě není vposledu rozhodující to, co jest, nýbrž to, co (z „pravé“ budoucnosti) přichází a co nás (ještě před jakoukoliv formulací) oslovuje.

Z.: Já se obávám, že jste dost osamocen ve svých názorech, protože světový vývoj filosofie jde jinam...

Dr.H.: To já dobře vím, ale jsem si také vědom toho, že to přece nebude tzv. světový vývoj, který by mohl rozhodovat o pravdě, ale bude to pravda, která ukáže v pravém světle tento tzv. „světový vývoj“. Právě proto jsem se už několikrát pokoušel něco z toho vyložit i v cizině. Za důležité považuji především to, že je s touto myšlenkou úzce spjata jedna významná tradice nejen evropského, ale právě i českého myšlení. Masaryk o ní přednášel před první válkou (vím to od J.B.Kozáka, písemné záznamy zatím nejsou známy) a pro několik jeho nejvýznamnějších žáků – vedle Kozáka to byl J.L.Hromádka a zejména Emanuel Rádl – se problém pravdy stal jedním z hlavních témat jejich

filosofování. Možná, že by se i v jiných evropských zemích našlo alespoň něco podobného a že třeba i tam přinesla tato neřecká, křesťanskými mysliteli zprostředkovaná myšlenka nějaké pozoruhodnější výsledky. Nejde však jen o tuto minulost, nýbrž především o to, že evropsky viděno to je myšlenka neobyčejně perspektivní, jakou budoucí Evropa právě potřebuje. Velký zájem jsem našel např. u studentů ve Španělsku, zatímco třeba v Německu jsem se setkal dosud většinou jen se skepsí nebo nezájmem. Ale ono to všechno potřebuje čas – a asi také lepší interpretaci, než jsem byl schopen předložit.

Z.: Co byste chtěl vzkázat krajanům žijícím ve Švýcarsku?

Dr.H.: Srdečné pozdravy – a také, aby si uchovali znalost českého jazyka. Ten bude po mém soudu ještě dost znamenat – přinejmenším ve filosofii. Sám považuji za velké štěstí mít možnost filosofovat v češtině a zejména z češtiny – je to ještě mnohem lepší než filosofovat německy! O myšlenkové a duchovní budoucnosti Evropy se bude nejspíš rozhodovat ve filosofii nebo přinejmenším za významné pomoci nové, nově orientované filosofie.

z.H. Herrn L. Křivánek
Allée des Chenes 1
CH - 1723 Marly
Schweiz

Praha, 30. 12. 1993

Vážený pane Křiváнку,
obávám se, že jsem Vám způsobil potíže, ale došlo k některým nepředvídaným okolnostem. Především jsem dostal Váš dopis do ruky velmi pozdě, až po mém návratu do Prahy, a to už jste byl pryč i Vy. Pak se mi nahrnulo mnoho nejrůznějších překážek do cesty, takže jsem na okamžitou korekturu vůbec nenašel čas. Protože jsem měl za to, že termín pro lednové číslo je už stejně ztracen, odložil jsem celou záležitost na těch několik volnějších dnů mezi svátky. A tak odpovídám teprve nyní. Velice se omlouvám.
Protože jsem text upravoval na řadě míst, posílám Vám už nový výtisk (do Vašeho výtisku bych opravy jen s obtížemi zapracovával). Snad Vám to bude takto lépe vyhovovat.
Dovolil jsem si však upravit i Vaši úvodní poznámku. V televizním pořadu jsem neřekl, že „dnešní morální krize je zaviněna selháním křesťanského náboženství i selháním filosofie“, ale mluvil jsem jednak o selhání křesťanů a filosofů (to je jistě rozdíl), jednak neužívám termínu „křesťanské náboženství“, protože to je pro mne něco jako kvadratura kruhu (křesťanství je pro mne něco jiného než náboženství, dokonce je chápu jako bytostně protináboženské, a to v navázání na starozákonní proroky i na Ježíše; stejně jako metafyzika, je i religiozita v křesťanství vlastně cizorodým prvkem, a je jen hodno politování, že si toho křesťané nejsou dostatečně vědomi). A konečně za třetí, nikdy bych to neformuloval tak, že selhání křesťanů a selhání filosofů „zavinilo“ onu mravní krizi, ale nanejvýš, že ji spoluzavinilo. Selhání však nevidím především v nějakém zavinění, nýbrž v neschopnosti najít a zřetelně ukázat cestu k nápravě. Proto mi promiňte: nemám-li rozšiřovat interview o kritiku Vámi užitých formulací, od nichž bych se jinak musel distancovat, navrhuji Vám několik malých změn, které mi to dovolí.

Se srdečným pozdravem a přáním všeho dobrého v příštím roce
zůstávám